

Etnologi in etnologinje v etnografski akciji: delamo skupaj z domačini in domačinkami, toda kako?

Rajko Muršič

Antropologi smo najprej ljudje – in tudi drugi so najprej ljudje.

Terensko delo je izkušnja. Raziskovalec ali raziskovalka na terenu vedno doživi nekaj nepričakovanega. Spoznava svoje lastne omejitve in zmožnosti. V igri prepoznavanj se vedno znova spoznava tudi sam ali sama. Spoznavanje pa je skupno. Vedno delamo skupaj z ljudmi. Z etnografskim raziskovalnim delom v resnici posegamo v resničnost in jo spreminjamo, vendar ne enostransko, ampak skupaj z domačini. Spreminjamo se tudi mi. Ta zbornik je dober izgovor za samopremislek etnografskega raziskovalnega dela.

Delamo skupaj

Vsakokrat znova, v vsakem novem zgodovinskem obdobju, se moramo na novo vprašati o tem, kaj je pravzaprav etnografski teren. Ne sprašujemo se več samo, kje in kdaj smo na terenu, ampak postaja temeljno vprašanje samega obstoja etnografije, katera človeška situacija in katere tehnološke rešitve ter na kakšen način spreminjajo sam teren in etnografovo ali etnografinjino prisotnost na njem. Spreminjajo se politični, gospodarski, infrastrukturni in tehnološki pogoji ter okoliščine delovanja etnologov in antropologov na terenu. Smo nanje res pripravljeni in pripravljene?

Na terenu se z ljudmi pogovarjamo. Toda to je le površen videz in še ta videz obsega le majčken del celotnega raziskovalnega procesa. Izkustveni vidiki, v katerih nastopa naše čutno telo v kontekstih vsakdanjega življenja domačinov, torej od vonjav do okusov hrane ter od vremenskih okoliščin (vročine ali hladu) do zvočnega in vizualnega okolja, ključno zaznamujejo specifična etnografska znanja in spoznanja. Etnografska izkušnja je presežek – ali nujni pogoj kakršnegakoli etnološkega znanja.

V to znanje moramo smiselno vključiti tudi siceršnje, bolj znanstveno utemeljene načine in metode: kvantitativne, kvalitativne in tekstualne. Svojo vsakdanjo izkušnjo sprti beležimo v svojih etnografskih dnevniških zapiskih; etnografski intervjuji so v splošnem sekundarnega, če ne še nižjega pomena. Neposredna terenska izkušnja utemeljuje specifične razsežnosti etnografske metode. Etnološko znanje je kompleksna sestavljenka etnografske izkušnje, neformalnih in vsakdanjih izkustvenih interakcij z ljudmi, formalnih tehnik, globinske raziskave, kritike virov in uporabe splošnih teoretskih orodij za osmišljanje spoznavanja življenja ljudi, ki jih želimo spoznati in razumeti.

Ko se znajdemo med ljudmi, jih tudi opazujemo. Opazovanje nam omogoča stalno preverjanje razlik med izrečenim in dejanskim načinom življenja ter njegovo vsakdanjo uresničitvijo. Kritika razlikovanja med izrečenim in dejanskim je motor našega etnografskega raziskovalnega dela.

Pri etnološkem in antropološkem raziskovalnem delu, ne glede na to, kakšno etnografsko terensko raziskovalno delo lahko v danih okoliščinah opravljamo, se nikoli ne omejujemo na uporabo samo ene raziskovalne tehnike, temveč jo korigiramo s čim več razpoložljivimi tehnikami. Če prevladuje pogovarjanje (nekateri temu uče-no rečejo »delanje intervjujev«), moramo pridobljene informacije kritično preverjati z arhivskimi, publicističnimi, materialnimi in drugimi podatki. In narobe: če je naše etnografsko delo predvsem arhivsko, ga osmislimo z dodatnim spraševanjem in ustnim preverjanjem. V vsakem primeru pa je znanje, ki ga pridobimo, skupno, zato ni samo etično prav, da svoja dognanja ponudimo v branje svojim sogovornikom in sogovornicam, ampak je to nujno tudi zaradi kritike virov. Ljudje nismo nezmožljivi, prav tako pa nimamo tako debele kože, da bi se z veseljem pustili v zobe morebitnim bralcem s kakšno svojo nepremišljeno spontano izjavo. Svoja besedila pred objavo beremo skupaj z domačini.

Veseljačimo skupaj

Med najpomembnejšimi vzvodi samospoznavanja skozi spoznavanje drugih in spoznavanje drugih skozi samospoznavanje je glasba. Ta ponuja temeljno vezivo sobivanja, najprej na izkustveno telesni ravni, nato na ravni poduhovljenega skupnjenja. Etnologov in etnologinj glasba sama zase ne zanima. Zanimajo pa nas ti-sočeri odenki z glasbo povezanega življenja. Ko pridemo v neki kraj in se ustavimo

v lokalni, nas pričaka zvočno okolje, stkano iz narečnega govora obiskovalcev, glasbe, ki jo predvajajo na popularni radijski postaji tistega konca, in morebiti celo petje ali muziciranje. Skozi glasbo se odstre celota načinov življenja, oblikujejo se prostor in čas, zgodovina, sedanost in prihodnost. V enem samem akordu.

Ljudje ne živimo zato, da bi delali, ampak delamo, da živimo. To pomeni, da je tisto, kar postane prvo in najočitneje, torej kaj ljudje delajo, za marsikoga med njimi in nami v resnici zadnje. In tisto prvo, kar naj bi zanimalo etnologa in etnologinjo, način življenja ljudi, med katerimi se znajde, je v resnici zadnje, kar lahko izlušči iz svoje etnografske izkušnje.

Ljudje smo skupaj. Ta preprosta poved pove skoraj vse. Biti skupaj je veliko več od pahnjenosti v okolje svoje narodenosti in z njo povezanega sorodstva, je veliko več od sobivanja z ljudmi, na katere meji naše bivališče z morebitno ohišnico. Je veliko več od kraja, v katerem poznamo bolj ali manj vse. Biti skupaj pomeni presegati samega sebe. Naloga raziskovalca ali raziskovalke načinov življenja je, da na tak ali drugačen način, vsaj simbolno, vstopi v skupno.

Kje drugje naj to naredi, če ne na veselici? Ali na festivalu, ob praznikih ali na glasbeni prireditvi? Danes je vse, kar priredimo, »dogodek«, toda pravi dogodki sploh niso »dogodki«, ampak spontana želja po »biti skupaj« in z glasbenimi zvoki zaznamovati skupnjenje. Glasba je vse.

Tam se razpre življenje. Najprej neformalno, nato formalno. V vsakem zgodovinskem trenutku v vsakem kraju obstajajo številne neformalne skupnosti. Ko skuša katerakoli sodobna skupnost na Slovenskem delovati v skupnem javnem prostoru kot subjekt, si mora pridobiti transakcijski račun. Ta je glavni razlog združevanja v društva – društva ne bi bila potrebna, če bi se lahko neformalne skupnosti brez registracije na upravnih enotah vključevale v ekonomsko menjavo. A društva imajo svojo zgodovino. Niso od nekdaj. Nastala so z razvojem sodobnega državnega aparata kot civilna družba, ki naj je ta aparat ne bi nadziral. Društva so se v slovenskem jeziku sprva imenovala družine, zato so še danes steber društvenega življenja lovske in ribiške družine, najprej ustanovljena interesna društva med domačini. Sodobna društva prav tako nastajajo zaradi interesov. Njihov namen ni biti skupaj, ampak skupaj nekaj narediti. Ne morejo biti neprostovoljna. Toda prostovoljstvo je nekaj posebnega: tam ljudje namenjajo svoj čas drugim. In s tem tudi sebi. Zato jih pri etnografskem delu ne moremo spregledati.

Ljudje delamo skupaj z drugimi, skupaj z drugimi počnemo dobesedno vse, kar nam je dano početi. Toda le nekatera početja narekujejo samodejno združevanje v nove skupine in skupnosti. Glasbena skupina ni skupnost. Lokalna skupnost ni društvo. Družina ni ne skupina ne skupnost. Skupnost je onkraj vseh, tudi če je to samoniklo prizorišče. Zasedena sobica v kulturnem domu – kako značilno za nedavno Slovenijo! Zasedeni prostori v Bistrici ob Sotli, Beltincih, Železnikih ali Gornji Radgoni. S praznovanjem vstopa rocka v ta okolja. In kako značilno je za sodobnost, da mladi takšnih prostorov ne iščejo več. A prostori so. Tudi na planinah. Na primer na Soriški planini.

Samoniklo prizorišče v Solčavi je bilo. Mladinski klub Solčava danes živi samo še v spominu. Harmonika gode sama.

Spominjamo se skupaj

Poseben izziv etnografskega pristopa je naslanjanje na spomine, lastne in tuje. Velika prednost etnografske metode, a tudi njena pomanjkljivost, je odklik od načrtov. Takoj ko trčimo na spontanost vsakdanjega življenja, se lahko naše početje zasuče v povsem novo smer. Kadar raziskujemo na terenu, pa naj gre za hitro oceno, krajši raziskovalni tabor, za občasno obiskovanje terena ali dalj časa trajajoče etnografsko terensko raziskovanje, se vedno zgodi nekaj nepredvidljivega, zato zelo pogosto zavijemo z načrtovane poti in preučujemo nekaj drugega od tistega, kar smo se namenili raziskovati. Presenečenja vzamemo, skupaj z domačini, kot del življenja. Potrpežljivost nas bogato nagradi. Z novimi pripovedmi.

Katero zgodbo naj torej pripoveduje etnograf ali etnografinja? Svojo? Pripovedovalcev in sogovornikov? Zgodovine? Naj postane glasnik skupnega življenja, moderator ali moderatorka resničnosti? Ali naj trosi naokoli stereotype? Naj od daleč kolonizira domačine s svojim prav?

Nekoč so pomembne podatke o lokalnih skupnostih zapisovali v krajevne leksikone. Danes nam vse podatke o nekem kraju poda nekaj »tapkov« po zaslonu »pametne« naprave. Morda so zato količinski podatki dandanes tako nepomembni? Nekoč so domoznanci pisali debele bukve o svojih krajih. Danes nam podatke iščejo iskalniki, ki teh debelih bukev ne vključujejo. In podatkov nenadoma ni več nikjer. Življenje pač je.

Kakšni so potemtakem etnološki načini razumevanja načinov življenja? Poleg neposredne izkušnje in stalnega dialoga s posamezniki in posameznicami ter skupinami in skupnostmi je za razumevanje načinov življenja potrebno tudi poznavanje temeljev te skupnosti in podedovanih izkušenj, znanj in skupnih stvari. Med njimi je tudi skupna infrastruktura. Ta termin označuje samoumevne reči, ki omogočajo sobivanje in prinašajo nujno podlago bivanja. Skupnost skrbi zanjo, tudi če je ta malo bolj oddaljena. Prav pri infrastrukturi postane očitna prepletenost interesov vsakega posameznika ali posameznice posebej, skupnosti najrazličnejših vrst in širšega sveta, katerega delovanje narekujejo življenjski pogoji in perspektive.

Besedo infrastruktura je kulturni materialist Marvin Harris uporabljal kot obliko Marxovega opozorila na to, da moramo družbo in družbeno življenje deliti na gradnjo in nadgradnjo, stavbo in nadstavbo, strukturo in nadstrukturo. Če je gradnja gospodarski temelj preživetja, so nadgradnja njegova nebesa. Ali pekel.

Prometna infrastruktura se začne s potmi, ki jih skupaj ubirajo živali in ljudje. Nato jo ljudje vzamejo v roke in gradijo ceste, nove ceste in še novejše ceste. Njihov način življenja postane povsem odvisen od vidnih in nevidnih infrastrukturnih povezav: električnega in komunikacijskega kablovja, v zemlji in v nebesih, radijskih in televizijskih oddajnikov, oddajnikov spletnega dostopa in pošte, vodovodnega ter kanalizacijskega omrežja in individualnih greznic ter čistilnih naprav, zdravstvenih domov in odkupnih zadrug, bencinskih črpalk in trgovin. Zemljevidi postajajo vse bolj zamotani in nove plastnice vse bolj prekrizano nepregledne, tako za domačine kot, tudi povsem skrite, za etnografske raziskovalke in raziskovalce.

Etnografija je iskanje drobcev za razumevanje celot. Je iskanje virov in pričevanj. Je navdušenje nad odkritjem fotografije, ki vzbudi spomine. Ali vonja, ki lahko spodbudi še intenzivnejšo eksplozijo preteklih doživetij. Je mukotrpnost iskanje enega samega pomembnega podatka v časopisju ali v domačih arhivih. Je spodbujanje spomina in trajnejši odnos, v katerem sogovorniki in sogovornice komaj čakajo, da jih spet obiščemo, saj so nam pozabili pokazati ključen dokument, na katerega so se spomnili šele po našem odhodu. Je vpenjanje pričevanj in drobnih podatkov v celovitost zgodovinske in družbene izkušnje prostor-časa resničnega, a tudi namišljenega življenja. Etnografija je tudi nevednost, ki v svoji skromnosti rojeva vednost. Našo in druge vednosti. Je življenje samo, kot se kaže, poraja in izginja. Pozaba je le hrbtna stran trenutne ekstaze.

Če hočemo karkoli zares razumeti in vedeti, se moramo povzpeti nad lastne samo-umevnosti in domačinsko samovednost. Pomemben korak, ki ga pri tem naredimo, je kritika naših najdragocenejših virov, kritika pričevanj sogovornikov in sogovornic. S tem jim šele izrazimo spoštovanje. Poleg gradiv, ki smo jih zbrali v neformalnih in formalnih stikih z ljudmi, moramo v duhu kritike virov vedno preveriti, poiskati in upoštevati tudi druge razpoložljive vire: pisne, materialne, elektronske, predvsem pa najrazličnejše zasebne in javne arhive.

Etnografija pač ni isto kot pogovarjanje, to moram večkrat ponoviti, tudi če se na terenu zelo veliko pogovarjamo. Etnografija tudi niso formalni intervjuji, še manj polstrukturirani in praktično nikoli strukturirani. Etnografija ne upošteva zgolj naših izkušenj, temveč tudi opazovanje in spremljanje izkušenj drugih, predvsem pa njihovo nakopičeno izkušnjo generacij. Ne govorim o spominu, temveč o zgodovini. Brez zgodovine seveda ni nobena etnografija nič vredna, razen če nas res zanimajo zgolj pripovedi o načinih življenja in njihovi videzi.

Prihodnost oblikujemo skupaj

Največja nevarnost etnografskega raziskovalnega pristopa je v fetišizmu izrečene besede. Besede, ki jo izrečejo naši sogovorniki in sogovornice, če jih jemljemo kot suho zlato. Etnografski pogovor, ki zelo redko poteka v obliki klasičnega intervjuja, ko si nasproti stojita oz. sedita spraševalec/spraševalka in oseba, ki odgovarja na zastavljena vprašanja, poteka onkraj in zunaj siceršnjega vsakdanjega življenja. Intervju je umetno ustvarjena situacija, v kateri enako trpijo spraševalci in osebe, ki odgovarjajo. Nenaravnost in nečloveškost situacije se materializirata v skrbno izbranih besedah sogovornikov in sogovornic – ali v njihovem blebetanju.

Intervju ne more nadomestiti na videz nepomembnega niza občasnih, spontanih in naključnih pogovorov v danih situacijah. Tem situacijam se moramo etnografi in etnografinke ves čas prožno prilagajati, na primer pogovoru, ki poteka v hlevu, ob kidanju gnoja, z vilami v rokah. V nasprotju s spontanimi okoliščinami dela, sprehajanja ali zabave lahko izvajamo intervju le načrtovano in v posebnih okoliščinah. Kjerkoli in kakorkoli ga izvajamo, etnografi intervju insceniramo. In se z njim gremo teater. Kar posnamemo na odru insceniranega raziskovanja in nato transkribiramo, pridobi tako rekoč čarobno večvrednost. Tehnični beležki insceniranega časa in kraja verjamemo, saj s tehnično magijo postane objektivni vir, ko pa je vendar

objektivno evidentiran! Naključno minljive pogovore si namreč lahko pribeležimo le ob praznini spomina.

V resnici pa so za dolgotrajno etnografsko delo bistveno pomembnejši naključni pogovori, vsakdanja komunikacija, skupaj z njeno parcialnostjo in zgrešenim razumevanjem, nerazumevanjem ali zmotnostjo. Tam se šele lahko porodi neka nova podoba resničnosti, poetično oblikovana pripoved, ki poseže onkraj vsakdanje danosti, a jo vendarle upošteva v njenih dejanskih gabaritih.

Etnografsko raziskovalno delo v etnologiji je raziskovanje, ki upošteva ljudi in dejanske okoliščine njihovega življenja. Pri tem moramo biti celoviti, a tudi skromni in sistematični. Za razumevanje nekega načina življenja je ključno poznavanje družbenega in zgodovinskega konteksta. To poznavanje pa se dovrši v dvojni odtujitvi: z odhodom s terena in s poznejšim kabinetnim delom, v katerem postanemo s pisanjem etnografije obenem ustvarjalci in popisovalci načinov življenja. Šele takrat, ko nismo več skupaj z ljudmi, ki jih preučujemo, ko pišemo etnografijo, se zares odtujimo ljudem. In sebi. Zato mora biti etnografsko pisanje enako skupno kot njegov pogoj: izkustveno nastajanje med ljudmi.

Z etnografskim raziskovanjem na koncu vračamo svoja spoznanja ljudem. Skupnostim. Tako kot smo znanje o načinih življenja pridobili skupaj, si na koncu razdelimo skupno znanje. Za skupnost. Tu in tam se zazdi, da je zagovornišтво edina raziskovalna pozicija, ki jo je še mogoče zagovarjati.

Tudi če zajema pretekle spomine, individualne in kolektivne, skupne in posebne, kulturne in družbene, idejne in telesne, jih etnografsko pisanje kalibrira v sedanjosti, namenja pa prihodnosti. Z etnografskimi perspektivami, usmerjenimi v prihodnost, se končno lahko preoblikuje etnološko znanje v eksperimentalno vsečasje ali zgodovinsko in družbeno utemeljeno pripoved.